

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу Шевченка Сергія Леонідовича
“Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і
екзистенціалізму”, подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Сучасна доба глобалізації та інформаційних технологій принципово змінює статус та значення релігії. З одного боку, релігія була і залишається засобом збереження та відтворення духовних засад суспільства, а, з іншого, сформувалася постсекулярна культура, “повнолітнє суспільство”, що репрезентують “безрелігійне християнство” як даність.

Проблема переосмислення релігійних підвалин “духовного здоров’я” людини та людства загалом набуває свого значення на початку III-го тисячоліття, причому не тільки в науковому, але й ціннісному ракурсі. Сучасний період людської історії, що символізує зміну тисячоліть, повинен стати “осьовим часом” переосмислення багатьох екзистенціальних цінностей, передусім цінностей життя, віри, вірувальних установок та духовного здоров’я, що доволі актуально, насамперед, для християнського світу.

Сьогоднішній світ із притаманною йому бурхливою динамікою розвитку дозволяє долати міжкультурні кордони, розкривати глобальні перспективи пізнання довкілля і, що найголовніше, народжує нову людину, яка розкриває свої здібності в широкому діапазоні діалектики добра і зла, руйнації та становлення, запитів і відповідей доби суперечливої цивілізації. Виразом цього факту постає антропологічний поворот XX століття, який знайшов своє відображення у філософській та релігійній антропології, а також “поворот теологічний” в сучасній феноменології, філософії релігії, ортодоксії.

Феноменологія релігії (Е. Левінас, Ж. Дерріда, Ж.-Л. Маріон), запропонувала новий варіант власної методології (інтерсуб’єктивної феноменології), спрямованої не на аналіз феномену священного, а на дослідження релігійних переживань як інтенційних актів. Водночас сучасне релігієзнавство активно використовує герменевтику і часто саме в ній убачає головний свій метод. Але оскільки інтерсуб’єктивна феноменологія є теорією про релігійні спільноти, яким належать життєві первинних очевидностей та символічних практик, то вона безпосередньо відкрита до герменевтики релігії. І все частіше натрапляємо на феноменологічну герменевтику. Так чи інакше, розвиток герменевтики релігії сьогодні пов’язаний із ситуацією постмодерну, зокрема і “постмодерного християнства” (Дж. Капуто). Радикальна ортодоксія (Дж. Мілбанк, К. Піксток, Д. Гарт) втілює своєрідний екуменістичний рух, який спрямований на подолання конфесійних розбіжностей в межах християнства і пошук первинних підвалин багатства та внутрішньої цілісності християнства. При цьому його представники, послідовно працюючи з новим нігілізмом, яким для них виступає постмодернізм, й допускаючи постмодерністську невизначеність,

намагаються знайти аргументи проти нього, одночасно дечому від нього навчившись.

Свій варіант відповіді на питання сучасності надає і екзистенціальна теологія, котра осмислює традиційні догматичні постулати християнства, виходячи із досвіду індивідуального, інтеріоризованого, зазвичай унікального, “спілкування” людини з Богом, тлумачення нею феноменів сакрального, містичного, духовно-релігійного характеру в контексті соціокультурних реалій, запитів, що лунають у пошуках філософії релігії. В цьому процесі усталені догматичні теорії чи положення отримують нове тлумачення, а загальноживані терміни, що використовувалися для їхнього означення, часом набувають невизначеності або виявляються спірними. Все це зумовлює модернізацію багатьох віроповчальних аспектів не лише християнської церкви, а й усіх церков. І якщо творчість Г. Слейта, як продовжувача ідей С. К’еркегора та М. Бердяєва, виступає своєрідною альтернативою сучасній радикальній ортодоксії, то погляди М. Вестфала пропонують альтернативу постмодерністському осмисленню релігії.

Світоглядні вчення екзистенціальних теологів виступають підґрунтям для побудови соціальних теорій, вироблення моделей співпраці із державою, іншими конфесіями на основі антропоцентризму, екзистенціальної етики та екзистенціального екуменізму. Вони дозволяють з позицій християнського віровчення орієнтуватися в стрімко змінюваному світі, дають відповіді на антропологічні запити третього тисячоліття.

Запропоноване дисертаційне дослідження С. Л. Шевченка “Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму” ретроспективно розглядає історію розвитку та становлення екзистенціальної теології.

Звернення до теми методологічної та ідейної кореляції християнської теології і екзистенціалізму робить дане дослідження міждисциплінарним, історико-філософським та релігієзнавчим, а хронологічні межі від ХІХ до ХХІ ст. передбачають опрацювання значного масиву першоджерел, насамперед зарубіжних. Безумовно, що багатоманіття виявів впливу екзистенціалізму на теологію важко вмістити і описати в межах одного дослідження, особливо коли за цю справу береться один дослідник. Адже, феномен такого багатогранного впливу на різні теологічні напрями, різні конфесіонально у межах християнства потребує скрупульозного, кропіткого вивчення колективом дослідників і може тривати десятиліттями. Тому дана праця дійсно може розглядатися у якості “пропедевтики” до подальшого релігієзнавчого та історико-філософського аналізу нових, екзистенціалізованих форм християнського релігійного мислення.

Слід наголосити, що дисертаційна робота виконана в руслі проблематики актуальних науково-дослідницьких робіт відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства та відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії НАН України.

Одразу зазначимо, що таких узагальнених теоретико-концептуальних досліджень екзистенціальної теології і за кордоном і в Україні фактично не

існує. Адже, як слушно доводить пошукач, “сам шлях екзистенціалізації сучасного релігійно-філософського і теологічного мислення і, особливо, у вітчизняному релігієзнавстві є абсолютно недослідженим. Так само, як недослідженим залишається феномен зміни форми існування екзистенціалізму класичного, його перетворення на систему культурологічних синтезів з різними галузями філософії та напрямками гуманітарних наук, теологією та богослов'ям.

У зв'язку з цим, на особливу увагу дослідників заслуговує й процес імплантації екзистенціалістської методології у релігійне мислення, у постмодерністську та постекзистенціалістську теологію, яка у її термінологічній інтерпретації має ще й назву теології екзистенціальної. Остання й була своєрідним чином пов'язана з новим методологічним поворотом у теологічному мисленні, який ґрунтувався на нових способах використання екзистенціальної герменевтики, екзистенціальної феноменології, Dasein-аналізу тощо. Теоретичні релігієзнавчі проблеми, які з'явилися у зв'язку з вищезазначеними процесами, уособлюють у своєму виникненні і неокресленість появи цих феноменів, їхнього становлення та функціонування, специфіки взаємозв'язку з традиційною релігійною догматикою та перспективами подальшого розвитку релігійного мислення” (с. 24 – 25).

Означені питання, які мають високу науково-теоретичну, науково-практичну і суспільну значущість, але до сьогодні не знайшли належного висвітлення як у вітчизняному, так і світовому релігієзнавстві, переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження С. Л. Шевченка “Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму”, особливо із врахуванням зростаючого суспільного інтересу до “розуміння того, чим є насправді сьогодні сучасна філософія, зокрема, й філософія релігійна” (с. 24).

Результати, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, є достатньо аргументованими, логічно взаємопов'язаними і несуперечливими, та характеризуються високим рівнем обґрунтованості, про що свідчить структурна побудова й зміст дисертації, використання інформації, отриманої в результаті пошуку, виконаного автором, широкий перелік систематизованих та кваліфіковано опрацьованих автором фундаментальних робіт вітчизняних і закордонних науковців.

Наукову новизну роботи можна згрупувати в наступні пункти:

По-перше, заслуговує на увагу те, що в роботі християнська теологія вперше досліджується в розрізі філософії екзистенціалізму, де людина передусім постає не як похідне від надприродного начала, а рівна йому; при цьому розмежовуються поняття “релігійного екзистенціалізму” та “екзистенціалістської теології”, в межах останньої – “теології екзистенційної” та “теології екзистенціальної”, визначено темпоральні межі й зміст поняття “сучасна екзистенціальна теологія” в її конфесійних варіаціях при дотриманні компаративістського підходу в процесі аналізу відмінностей, притаманних різним вченням.

По-друге, цінними в теоретичному та прикладному аспектах є обґрунтовані в роботі основні напрямки методологічної модернізації християнської теології завдяки екзистенціальній діалектиці, екзистенціальній етиці, екзистенціальній есхатології, екзистенціальній феноменології та екзистенційній герменевтиці, екзистенціальній еклезіології та екуменізму з акцентуванням уваги на ролі індивідуального спілкування та любові в пізнанні Бога та тенденції поступового оновлення – ““олюднення” традиційної християнської ідеології” (с. 5) відповідно до запитів сучасності, хоча й з різними темпами змін у відмінних конфесійно християнських церквах.

По-третє, обґрунтовано характерну для католицької антропології тенденцію невпинного зміщення акцентів із онтологічного спектру в площину соціальну (“інтегральний гуманізм” Ж. Марітена, “анонімне християнство” К. Ранера), що спричинило домінування на початковому етапі персоналістської парадигми в тлумаченні положень антропології неотомізму (екзистенціального томізму), а в подальшому опору на інструментарій і категоріальні засоби феноменології, герменевтики, екзистенціалізму і спробами їх синтетичного поєднання з принципами августинізму, схоластики (томізму), метафізики тощо.

По-четверте, визначена антропологічна парадигма численних теологічних течій екзистенціалізованого протестантизму у вимірі протиріч секулярної теології й постсекулярності, традиціоналізму й екуменізму, започаткована некласичною концепцією “християнського екзистенціалізму” С. К’еркегора у ХІХ ст., продовжена у ХХ ст. “безрелігійним християнством” Д. Бонхьоффера, “систематичною теологією” й “теологію культури” П. Тіліха та втілена у екзистенціальній теології Г. Слейта і М. Вестфаля сьогодні.

По-п’яте, переконливо доведена необхідність заміни “історичного православ’я”, здійснення революції в сферах моралі та релігії, ціннісної та релігійної реформації, запропоновані в екзистенціальній діалектиці М. Бердяєва, який протиставляє ““догмату Христа” – “догмат людини” (таємницю її божественної природи), Богу-авторитету – Бога досконалої любові, христологічному одкровенню – антропологічне одкровення, зіпсованості та гріховності людини – зіпсованість та гріховність світу (“зло світу”), подоланню пристрастей в людині – ототожнення пристрасті з духом, як найвищого стану людської душі, занепалій вірі в людину – творчу силу людини, ідеї пекла – ідею всезагального спасіння, досвіду смирення – досвід натхнення, екстазу (творчої діяльності), новим церковній ієрархії, ритуалам, організованості та впорядкованості – “нову релігійну свідомість” з новими духовними істинами” (с. 161).

По-шосте, значущою є концептуальна систематизація й періодизація розвитку методологічної та ідейної кореляції християнської теології і екзистенціалізму, визначення закономірностей розвитку даного впливу на кожному етапі, а водночас виділення ключової трансформації світоглядних концептів християнської теології в бік форм сучасної екзистенціальної

антропології, соціології, педагогіки з діалектичним філософським впливом від культури Золотої доби Данії (творчість С. К'єркегора) до постекзистенціалістського часу (становлення та розвитку екзистенціальної теології) (с. 90 – 388).

При цьому в дисертаційному дослідженні набули подальшого розвитку положення про наявність повороту в онтологічних та антропологічних вченнях сучасних екзистенціальних теологів від акценту на релігійних відмінностях до пошуку спільної основи в баченні людського життя, а також висновок про те, що сьогодні відбувається суттєве переосмислення конфесіями антропологічних, соціальних, ціннісно-моральних ідей як невід'ємної складової всієї теології, зокрема М. Вестфаль дихотомію політичного лібералізму та морального комунітаризму, як протилежними моделями для релігійно-церковного співжиття, вважає помилковою, перетворюючи їх на “евристичні засоби формування власної екзистенціальної еклезіології та екуменізму” (с. 311).

Детальне ознайомлення з текстом дисертації С. Л. Шевченка дає підстави стверджувати, що підхід дисертанта до науково-релігієзнавчого аналізу ідей, доктрин, концепцій і поглядів засновників та представників екзистенціальної теології у їх співставленні (в контексті методологічного розрізнення) з традиційною християнською догматикою та головними постулатами філософії класичного екзистенціалізму відзначається фундаментальністю, ґрунтовністю опрацювання.

Важливо відзначити обґрунтованість наведених дисертантом висновків, які базуються на раціональному використанні різноманітних методів дослідження, яке, власне, виконувалося на перетині різних галузей академічного релігієзнавства та історії філософії. Визначальними в дослідженні С.Л. Шевченка, цілком доречно на наш погляд, виступили компаративний та герменевтичний методи, які дозволили пошукачу здійснити порівняльний аналіз концепцій представників європейських інваріантів екзистенціалізації християнської теології з концепціями представників екзистенціальної теології з Нового Світу, і зробили можливими адекватну інтерпретацію теологічних та релігійно-філософських текстів представників цих напрямів, висвітлення специфіки розуміння ними необхідності оновлення, тобто, екзистенціалізації, християнства у наш час. Ці та інші загальнонаукові методи (аналізу й синтезу, порівняння й узагальнення) забезпечили логіку і системність досягнення і викладу результатів дисертаційного дослідження. Методологічна основа дослідження є вмотивованою.

Справляє позитивне враження широка джерельна база роботи. При цьому недостатня розробленість вітчизняним релігієзнавством екзистенціалістської проблематики спонукала дисертанта звернутися до численних іншомовних джерел. Все це свідчить про ґрунтовне опрацювання проблеми і високий рівень наукової підготовки автора, його наукову самодостатність.

Необхідно також відзначити добру структурованість роботи, логічність викладу, якісне оформлення її наукового апарату.

У вступі чітко обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, яка узгоджується з темою та конкретизується у завданнях, чітко окреслено об'єкт і предмет роботи. Логічно окреслено систему використаних у роботі дослідницьких методів.

У першому розділі дисертаційної роботи “Теоретико-методологічні засади і джерельна база дисертаційного дослідження” (с. 39 – 89) автор аргументовано робить загальний аналіз релігієзнавчої літератури і теологічних джерел по темі дослідження, який засвідчив “наявність значної кількості, переважно зарубіжних, наукових розробок (статей, дисертаційних досліджень, монографій та збірників праць), присвячених екзистенціалізму та різнобічним виявам його впливу на теологію ХІХ – ХХ століття” (с. 79). “Водночас, проблема методологічної та ідейної кореляції екзистенціалізму і християнської теології, – як слушно зауважує пошукач, – загалом залишається осторонь вітчизняного академічного дискурсу” (с. 79). Також і у зарубіжних дослідженнях С. Л. Шевченко простежує доволі очевидну довільність у розумінні, визначенні та класифікації головних філософсько-релігійних постулатів, запозичених з екзистенціалістської традиції. І це також, на нашу думку, дозволяє пошукачу обґрунтовано констатувати “наявність суперечностей в оцінці феномену класичного екзистенціалізму загалом та екзистенціальної теології, зокрема” (с. 79), стверджувати, що “сучасні мислителі зі світовим ім'ям – Дж. Маккуоррі, Г. Слейт та М. Вестфаль, як представники постекзистенціалістського варіанту теологічного мислення, практично не представлені у вітчизняному релігієзнавстві”, наголошувати на “відсутності системного дослідження самого феномену екзистенціальної теології” (с. 80). Дисертант й ставить собі за мету вирішити ці проблеми.

Можна в цілому погодитися з тим, що в роботі за основу скрупульозного аналізу обрано праці Сьорена К'єркегора, Льва Шестова, Карла Ранера, Миколи Бердяєва, Жака Марітена, Дитріха Бонхьоффера, Джона Маккуоррі, Пауля Тілліха, Говарда Слейта та Мерольда Вестфалья. Завдяки опрацюванню значного масиву першоджерел та їх ґрунтовному аналізу автору вдалося розкрити роль та значення (в контексті дихотомії постмодерністського та екзистенціалістського світоглядів) творчого спадку С. К'єркегора, ідеї якого мали вагомий вплив на погляди представників екзистенціалізму, діалектичної теології, екзистенціально-протестантської неоортодоксії, “нової теології”, екзистенціального томізму, екзистенціальної теології. Погляди основних представників цих напрямів і стали предметом скрупульозного аналізу у дисертаційному дослідженні С. Шевченка.

Водночас було досліджено стан вивчення проблеми в науковій літературі українських релігієзнавців та істориків філософії, що дало змогу пошукачу у власному дослідженні в методологічному плані спиратися на концептуальну категоріально-поняттєву схематику розуміння

“екзистенціального”, “екзистенційного” та “екзистенціалістського”, розроблену та застосовану у наукових розробках вітчизняних вчених.

Таким чином, даний розділ, присвячений огляду літератури з теми дослідження та аналізу теоретичних підходів до проблеми, постає необхідним підґрунтям для подальшого наукового дослідження проблеми через порівняльний аналіз основних положень екзистенціальної теології, представлених у трьох провідних течіях християнства.

У другому розділі роботи “Особливості застосування постулатів філософії класичного екзистенціалізму в теології XIX – XXI століття” дисертант вдало аналізує особливості поглядів та ідей Серена К’єркегора як передумови і визначальної компоненти класичного екзистенціалізму, екзистенціально-теологічної аксіології та екзистенціальної теології, оцінюючи при цьому значення та роль ідей данського мисленика в суспільстві інформаційних технологій, сутність його концепції “нового християнства” та її тлумачення представниками релігійного екзистенціалізму (с. 90 – 135).

Цілком слушною є і думка автора щодо специфіки процесу екзистенціалізації теології та релігійного мислення, багатогранності впливу класичного екзистенціалізму на теологію. Сприйняття цього процесу офіційною церковною ієрархією, з одного боку, та теоретична складність визначення сутності процесу, з іншого, дійсно, зумовили і варіативність, і, до певної міри, категоріально-понятійну невизначеність сутності ідей представників екзистенціалізованої теології. Зокрема, у протестантизмі термін “протестантська неоортодоксія” перетворився на синонім і у визначенні “діалектичної теології”, і у визначенні “теології кризи”, і у визначенні “теології парадоксу”, “теології слова Бога” тощо. Методологічно ж вона була унаочнена і радикальним христоцентризмом Барта-Турнейзена, і методологією “природної теології” Е. Бруннера, і принципами “деміфологізації Нового Заповіту” Р. Бульмана, і “екзистенціальним Одкровенням” Ф. Гогартена, “етикою відповідальності” Д. Бонхьоффера, і, навіть, “християнським соціалізмом” Р. Нібура.

Започаткована в протестантизмі, тенденція до екзистенціального оновлення християнства, як справедливо доводить автор дисертаційного дослідження, поширилась і на католицизм, і на православ’я, й методологічно підсилилася трансцендентально-антропологічною етикою К. Ранера, інтегральним гуманізмом Ж. Марітена, екзистенціальною діалектикою божественного та людського М. Бердяєва, “неоправослав’ям” Х. Яннараса, екзистенціальною есхатологією часу Г. Слейта, щоправда, саме поняття екзистенціального “оновлення” теології розумілося та розуміється цими мислителями зовсім по-різному.

Європейські інваріанти екзистенціалізації християнської теології представлені детальним аналізом поглядів Карла Ранера, Миколи Бердяєва, Жака Марітена та Дітріха Бонхьоффера у підрозділі 2.2. (с. 136 – 189). На нашу думку, цінними є висновки автора про те, що “К. Ранер застосовує екзистенціалізовані “трансцендентальний і антропологічний метод теології”

для того, щоби зробити людський досвід ключем до всіх богословських смислів у “трансцендентальному досвіді”, тобто, універсальному, апіорному та ідеальному досвіді, який є умовою для будь-якого іншого людського досвіду, а в історичному плані його “екзистенціалізована антропологія” та “екзистенціалізована релігійна етика” виступають у якості головного компоненту та аспекту реформованого католицизму” (с. 146 – 147); “М. Бердяєв найадекватніше переосмислює та презентує глибинну сутність к’єркегорівських інтенцій у ХХ столітті, створюючи при цьому власну “екзистенціальну антропологію”, “екзистенціальну есхатологію” та “екзистенціальну етику”. ... У ХХ столітті М. Бердяєв воістину перетворився на “К’єркегора для православ’я”, коли почав розвивати та застосовувати екзистенціальну діалектику як метод перевертлумачення основних постулатів християнства” (с. 149); “Ж. Марітен є одним з небагатьох коректних інтерпретаторів сутності філософії класичного екзистенціалізму у розподілі останнього на “екзистенціалізм академічний” та “екзистенціалізм екзистенціальний”” (с. 177); “наразі можна говорити й про вихід Бонхьофферових екзистенціально-теологічних ідей в теології поза межі історичного періоду його особистого існування. Зокрема, це стосується його висновків про те, що приналежність віруючих до християнства визначається не лише їхньою вірою, але й їхніми справами, проявляється в “існуванні – для-інших” за взірцем самого Христа, вимірюється, зрештою, відповідальністю кожного індивіда перед собою та світом” (с. 189).

Концептуальну трансформацію ідей класичного екзистенціалізму в теологічному напрямку та становлення екзистенціальної теології (підрозділ 2.3) С. Л. Шевченко небезпідставно прослідковує з праці шотландського теолога Джона Маккуоррі “Екзистенціалістська теологія: порівняння Гайдеггера і Бультмана” (1955 р.), яка засвідчує, що “в умовах кризи сучасної християнської культури представникам екзистенціальної теології належить чільне місце серед мислителів, які прагнуть не тільки адаптувати християнство до реальної ситуації сьогодення, а й за його допомогою здійснити ціннісну, духовну реанімацію західного суспільства” (с. 200) та творчості німецько-американського теолога Пауля Тілліха, “думка якого перетинає кордони філософії, теології та психології, а його філософська, екзистенціалізована теологія прагне співвіднести між собою Одкровення і історичну ситуацію (“кайрос”), християнську віру і світську культуру ХХ століття” (с. 256).

Третій розділ “Екзистенціальна теологія як феномен постекзистенціалістського часу” містить аналіз поглядів американських теологів Говарда Александера Слейта та Мерольда Вестфалія, які є, на думку пошукача, центральними постатями анонсованого напрямку сучасної теології – екзистенціальної теології. Справляє позитивне враження ґрунтовний та ретельний аналіз дисертантом значного масиву оригінальних (не перекладених на українську чи російську мови) праць цих мислителів, який хронологічно сягає 1968 року та завершується 2014 роком.

Фактично проаналізований масив праць Г. Слейта та М. Вестфалю склав текстуальне тло підрозділу 3.1. “Екзистенціальна есхатологія Говарда Слейта. Парадокс як екзистенційний метод” (с. 261 – 286); 3.2. “Теологія Мерольда Вестфалю: еволюція від екзистенціальної феноменології релігії до її екзистенційно-герменевтичного аналізу” – параграфів: 3. 2. 1. “Постать та ідеї М. Вестфалю в сучасній американській теології. Екзистенціальна еклезіологія і екуменізм М. Вестфалю у якості підґрунтя релігійної етики” (с. 287 – 315), 3. 2. 2. “Специфіка розуміння М. Вестфалем ідей С. К’єркегора і переосмислення його спадку у постмодерністському контексті” (с. 316 – 358), 3. 2. 3. “Проблема методу. Засади екзистенціально-феноменологічного та екзистенційно-герменевтичного аналізу М. Вестфалем божественного провозвістя” (с. 359 – 383).

Таким чином, дисертанту вдалося безсумнівно об’єктивно з’ясувати та підсумувати наступне: “екзистенціальна есхатологія Г. Слейта та екзистенційна (феноменологічно/герменевтична) філософія релігії М. Вестфалю у своїх витоках методологічно спираються на філософію класичного екзистенціалізму, що й підтверджує практику віднесення цих концепцій до тренду екзистенціальної теології постекзистенціалістського періоду. Якщо М. Вестфалю зараховувати до когорти сучасних постмодерністів, слід зважати й на те, що такий постмодернізм має суттєве означення “екзистенціально-екзистенціалістського” кшталту, де “екзистенціальне” виражається в його ідейно-духовному світоглядному аспекті, а “екзистенціалістське” (або “екзистенційне”) у методологічному відношенні” (с. 387).

Завершується робота досить розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, є логічними й слугують віддзеркаленням основних результатів дисертаційної роботи. Іще раз підкреслимо, що в дисертації становлення екзистенціальної теології прослідковується, починаючи з виходу праці Дж. Маккуоррі “Екзистенціалістська теологія: порівняння Гайдеггера та Бульмана” (1955), в якій дійсно зроблено спробу окреслення головних принципів екзистенціалізації релігійного мислення у ХХ столітті. Праці Джона Маккуоррі, його попередників та послідовників і, особливо, Говарда Слейта та Мерольда Вестфалю і створюють, як нам переконливо доводить дисертант, новітню екзистенціальну альтернативу постмодерністській парадигмі в теології, підтверджуючи той факт, що екзистенціалізм може бути дієвим та евристичним засобом в оновленні та пристосуванні християнства до змін, що несе глобалізація та інформаційний бум.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що поставлені мета й завдання дисертаційної роботи в ході виконання дослідження були досягнуті, а дисертація постає як завершена наукова кваліфікаційна праця.

Основні положення й висновки дисертаційного дослідження викладені в індивідуальній монографії, навчальному посібнику під грифом МОН України, колективних наукових монографіях Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Загалом автору належать 34 публікації, написаних

без співавторства, одноосібна монографія, 7 статей у зарубіжних часописах, 14 статей у фахових періодичних виданнях України. У збірниках матеріалів наукових регіональних та міжнародних конференцій було надруковано 12 тез та матеріалів виступів дисертанта. Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

Головні ідеї, висновки та практичні рекомендації дисертаційної роботи пройшли належну апробацію й були оприлюднені на 12 науково-теоретичних і науково-практичних заходах (переважно міжнародних, а також всеукраїнських), які характеризуються широкою географією і вагомим представництвом. Характер праць дисертанта, в яких відображено положення дисертації і результати проведених досліджень, спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, достатньою мірою розкривають дослідницьку проблему дискурсу екзистенціальної теології.

Результати дисертаційного дослідження характеризуються, на наше переконання, теоретичною й практичною значущістю. Вони можуть бути використані: а) при подальшій розробці теоретичних питань розвитку сучасного християнства; б) при підготовці концепцій національно-державного будівництва; в) у навчальному процесі, а саме при викладанні таких дисциплін, як сучасне релігієзнавство, філософія релігії, антропологія релігії, психологія релігії, історія та феноменологія релігії у вищих навчальних закладах; г) у діяльності державних органів та ЗМІ при вирішенні питань міжконфесійного та етнорелігійного значення тощо.

Ознайомлення з матеріалами дисертаційної роботи та авторефератом дисертанта дають змогу впевнитися у ідентичності основних положень дисертаційної роботи й змісту автореферату, який відповідає вимогам, що висуваються МОН України.

Позитивно оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження, зазначимо і деякі зауваження, які мають, на нашу думку, місце в роботі.

По-перше, дещо суперечливою виглядає логіка побудови структури змісту дисертаційного дослідження, зокрема у довільності вибору презентованих представників християнської теології. Увиразнила б, на наш погляд, структуру змісту рубрикація розділів відповідно до основних конфесій християнства: “Протестантизм та екзистенціалізм”, “Католицизм та екзистенціалізм”, “Православ’я та екзистенціалізм” і розгляд у їх межах поглядів відповідних представників-теологів екзистенціального спрямування.

По-друге, дискусійною є думка, що “На сьогодні в українській релігієзнавчій науці не існує системного й фундаментального дослідження екзистенціальної (або екзистенціалістської) теології як певного напрямку теології християнської. У науковому релігієзнавчому обігові з цього приводу можна віднайти лише низку поодиноких праць [54; 58; 61; 169 – 171], які в цілому не дають можливості навіть скласти загальне уявлення про цей феномен” (с. 45). Проте, у 2014 році вийшли у світ монографії Р. Соловія “Виникаюча церква”, в якій творчість М. Вестфалія розглядається в контексті постмодерну, та С. Таранова “Теологічний екзистенціалізм”, в якій П. Тілліх

визнається центральною фігурою “теологічного екзистенціалізму”. Виникає запитання: наскільки концептуальна канва представленої дослідження, де П. Тілліх стоїть у витоків становлення екзистенціальної теології, а М. Вестфаль, виступає представником сучасної екзистенціальної теології, співвідноситься із позицією наведених дослідників?

По-третє, автору можливо слід було б докладніше зупинитися на аналізі екзистенціальної есхатології Говарда Александра Слейта в контексті впливу на нього ідей М. Бердяєва, оскільки такий вплив свідчить про феномен проникнення ідей православ'я в протестантську теологію та виникнення внаслідок такої взаємодії альтернативного тлумачення есхатологічних категорій часу, існування, долі тощо.

По-четверте, аналіз бібліографії засвідчує, як нам видається, потребу ширшого використання сучасної релігійної періодики, що дає змогу поглибити, з одного боку, на теоретичному рівні розкриття сучасних тенденцій екзистенціальної теології, а з іншого, окреслити проблеми екзистенціальної теології на повсякденному рівні релігійної свідомості.

По-п'яте, в дисертації, на нашу думку, з огляду на використання дисертантом значного дефініційно-категоріального інструментарію та введенню методологічних неологізмів варто було б скласти термінологічний словник понять, що значно спростило б сприйняття викладеного матеріалу. Зокрема це стосується хоча б таких основних понять як: “екзистенціальна теологія”, “класичний екзистенціалізм”, “екзистенціально-теологічна аксіологія”, “релігійний екзистенціалізм”, “екзистенціальний екзистенціалізм”, “екзистенціалізм академічний (екзистенційний)”, “безрелігійне християнство”, “трансцендентальний томізм”, “екзистенціальна есхатологія”, “екзистенціальна феноменологія релігії”, “екзистенційно-герменевтичний аналіз”, “екзистенціальна еклезіологія”, “екзистенціальний екуменізм”, “екзистенціальна етика”, “екзистенційний метод”, “постекзистенціалістський час”, “екзистенціальна діалектика” і т. д.

По-шосте, часом у дисертації зустрічаються точки зору богословів, філософів, щодо яких не визначена позиція автора. Так, посилаючись на М. Бердяєва дисертант зазначає: “У своєму вченні М. Бердяєв послідовно виступає й проти ідеї пекла, яка, на його думку, принижує гідність свободної творчої особистості: ““Злі” створюють пекло для себе, “добрі” ж створюють пекло для інших”. Сам цей постулат він відносить до традиції західноєвропейського християнства. “Сходу, – на його думку, – була переважно притаманна ідея всезагального спасіння, Заходу ж – ідея пекла”” (с. 154). На жаль, авторський коментар такого неоднозначного судження відсутній.

В той же час слід зазначити, що озвучені зауваження не знижують в цілому позитивної оцінки дослідження. Дисертаційна робота на тему “Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму” виконана вперше і поглиблює розвиток філософської науки, а сама вона є суттєвим внеском до системи релігієзнавства.

Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично

цінні результати, що вирішують важливу наукову проблему, яка полягає у концептуалізації особливостей розгортання трансформаційних змін в розвитку сучасної теології в її світоглядних та методологічних вимірах. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають вимогам, які висуваються до докторських дисертацій.

На основі зазначеного вважаємо, що дисертаційна робота на тему “Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму”, подана на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук відповідає вимогам п.п. 9,10,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.), а її автор – Шевченко Сергій Леонідович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри релігієзнавства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Є. А. Харьковченко

Підпис засвідчено
Вчений секретар
КАРАУЛЬНА
од. 10

